

ECHIVALAREA ADJECTIVELOR LATINEȘTI ÎN *-BILIS* ÎN LIMBA ROMÂNĂ VECHIE. OBSERVAȚII ASUPRA *DICTIONES LATINÆ CUM VALACHICA INTERPRETATIONE*

Prof. univ. dr. habil. Adrian CHIRCU
Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca

Abstract. In this study, the author aims to analyse how Teodor Corbea, a erudite from Transylvania of the late 17th and early 18th centuries, presents Romanian equivalents which belong to Latin adjectives derived by adding the suffix *-bilis*. Our attention is focused on this type of adjective because, in the economy of the dictionary already mentioned, their number is relatively significant, and the options for their interpretation are among the most diverse. Teodor Corbea proves his erudition and detailed knowledge of the Romanian language from the various corners of the regions inhabited by Romanian people. The analysis of language facts is mainly lexical, but the author does not exclude other approaches. To support his investigative approach, after having presented the historical and cultural framework of that time, the author aims to make a detailed list of these derivatives and then describe them in detail to reveal certain structural or lexico-semantic peculiarities and to illustrate the richness of the Romanian synonymy. A punctual, detailed investigation, such as the current one, undoubtedly allows a better delimitation of the particularities of the old language, facilitating a much more adequate relationship with similar linguistic facts present in other writings of that time or of the following centuries, which helps us to understand, in an adequate manner, the disappearance or appearance of other lexical forms over time.

Keywords: Old Romanian, adjective, suffix, vocabulary, dictionary, lexical-semantic equivalence.

0. În ceea ce privește lingvistica românească, în ultimele două decenii, asistăm la o schimbare de perspectivă, explicabilă prin prioritizarea analizării faptelor de limbă diacronice, al cărei scop esențial este clarificarea anumitor aspecte mai greu perceptibile odinioară sau insuficient studiate.

În principal, această tendință investigativă se bazează pe scrieri vechi (de mari sau de mici dimensiuni), susceptibile de a adăposti în filele lor o serie de elemente lexicale ori morfologice sau chiar structuri sintactice mai mult sau mai puțin complexe care nu întotdeauna au ajuns până la noi, din diverse rațiuni.

1. Întocmai stau lucrurile și în cazul acestui studiu, în ale cărui pagini ne propunem să continuăm o cercetare descriptivă serială a noastră, începută în urmă cu peste zece ani.¹ Aceasta are în vedere studierea detaliată a modalităților de glosare

¹ Cel dintâi studiu al nostru este Adrian Chircu, *Adverbe, locuțiuni și expresii adverbiale în dicționarul lui Teodor Corbea: Dictiones latinæ cum valachica interpretatione*, în Aurelia Merlan, Rodica Nagy (coord.), *Omagiu lui C. Dimitriu la 80 de ani*, Suceava, Editura Universității „Ștefan cel Mare”, 2013, p. 65-95. Dintre cele mai recente, amintim: Adrian Chircu, *Substantivele latinești în -tura și echivalarea lor în limba română veche. Observații asupra Dictiones latinæ cum valachica interpretatione*, în

și de echivalare în limba română a cuvintelor latinești incluse de Teodor Corbea în coloanele tezaurului său lexical, intitulat *Dictiones latinæ cum valachica interpretatione* (în continuare DLVI).² După cum se știe, acesta este cel mai bogat dicționar elaborat în Evul Mediu românesc (peste 37000 cuvinte-titlu latine și peste 200000 de cuvinte-text românești³).⁴

1.1. De această dată, ne vom apleca asupra adjectivelor latinești derivate cu sufixul *-bilis* care sunt destul de numeroase în economia dicționarului, ceea ce face ca analiza noastră să fie obiectivă și complexă, iar rezultatele investigative pe măsură.⁵ Astfel, prezenta cercetare completează cu noi date o contribuție anterioară, în ale cărei pagini am discutat despre sufixul neologic *-bil* și productivitatea acestuia în limba română actuală.⁶

2. Inițiativa de a elabora *Dictiones latinæ cum valachica interpretatione* (DLVI) îi aparține, în fapt, părintelui Mitrofan, episcopul de Buzău, care îi cere lui Teodor Corbea să realizeze acest dicționar („La tălmăcirea acestui lixicon ostentiu-s-au din plata părintelui Mitrofan, episcopul de Buzău, Todor Corbea sân iermonah Ioasaf din Brașov”)⁷, în contextul în care ideile reformiste începeau să se răspândească în Transilvania, prin intermediul scrierilor religioase ori al filozofiei teologice.⁸

Dacoromania, XXVI, 2021, nr. 2, p. 135-147; Adrian Chircu, *De diversitate suffixorum. Observații asupra echivalării în limba română veche a substantivelor abstracte latinești derivate cu sufixul -TAS (-ITAS, -ETAS)*, în *Dictiones latinæ cum valachica interpretatione*, în *Studii și cercetări lingvistice*, LXXIII, nr. 1, 2022, p. 46-58.

² Teodor Corbea, *Dictiones latinæ cum valachica interpretatione*. Ediție de Alin-Mihai Gherman. Volumul I. *Studiu introductiv, note și text*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2001.

³ Mihai Gherman, *Posteritatea dicționarului lui Teodor Corbea*, în *Cercetări de lingvistică*, XXVI, nr. 1-2, 1991, p. 15.

⁴ Pentru discuții pe marginea unor alte două dicționare, oarecum contemporane cu acesta, a se vedea Emanuela Timotin, *Le roumain en deux miroirs: Les mots roumains dans deux dictionnaires bilingues du XVIIe siècle*, în Emili Casanova, Cesáreo Calvo (eds), *Actas del XXVI Congreso Internacional de Lingüística y Filología Románica – Valencia 2010*. Volumen VII. *Sección 11: Filología y lingüística de los textos y de los diccionarios de las lenguas románicas. Variaciones diasistémicas en época antigua; Sección 16: Historia de la lingüística y de la filología románicas*, Walter de Gruyter GmbH, Berlin-Boston, 2013, p. 4351-4359. În privința începuturilor lexicografiei românești, a se consulta, de asemenea, studiile sintetice ale lui B. Kelemen, *Cu privire la începuturile lexicografiei românești*, în *Cercetări de lingvistică*, VII, nr. 1, 1962, p. 89-92; Diomid Strungaru, *Începuturile lexicografiei române*, în *Romanoslavica*, XIII, 1966, p. 141-158; Alina-Mihaela Pricop, (coord.), *Lexicografia poliglotă în secolele al XVII-lea – al XX-lea. Liste, glosare, vocabulare, dicționare, lexicoane, tezaure care conțin limba română. Bibliografie*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2017, Iași.

⁵ Pentru alte detalii asupra derivării sufixale din limba veche, a se vedea Magdalena Popescu-Marin (coord.), *Formarea cuvintelor în limba română din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, București, Editura Academiei Române, 2007, p. 59-218.

⁶ Adrian Chircu, *Probabil, orice este posibil. Observații asupra sufixului -bil în limba română actuală*, în Maria Stanciu Istrate, Daniela Răuțu (eds), *Lucrările celui de-al șaselea Simpozion Internațional de lingvistică* (București, 29-30 mai 2015), București, Editura Univers Enciclopedic Gold, [2017], p. 292-303.

⁷ DLVI, p. 557.

⁸ A se consulta, în acest sens, Levente Nagy, *Reforma la români. Un fenomen de transfer cultural în secolele XVI-XVII*, Oradea, Editura Ratio et Revelatio, 2021.

2.1. Dicționarul în discuție este unul enciclopedic, de tip bilingv (latin-român), asemănător altora din epocă, fie acestea tot bilingve (DVL, LCLV) sau chiar trilingve (LM). În filele acestora, sunt echivalate sau traduse atât cuvinte uzuale, cât și cuvinte de interes particular, facilitând înțelegerea unor lucrări sau înscrisuri care circulau în epocă sau contribuind la învățarea latinei.

2.2. Istoricii consideră că aceste lexicoane au o importanță deosebită, constituind „un capitol distinct în cultura umanistă românească de sorginte științifică din Transilvania secolului al XVII-lea”⁹ și că „realizările în plan lexicografic împlinesc și, în egală măsură, talonează o activitate de traducere, de scriere și de transcriere a limbii române cu litere latine, fapt ce reprezintă un fenomen cultural de mare importanță și care instalează o nouă perspectivă asupra culturii premoderne și asupra începuturilor culturii moderne românești.”¹⁰

3. În privința autorului dicționarului, trebuie să subliniem faptul că acesta a fost considerat una dintre personalitățile reprezentative ale umanismului nostru, care s-a implicat în diferite domenii ale vieții românilor (religie, administrație ori cultură). În acest sens, A.M. Gherman afirmă că Teodor Corbea este „una dintre cele mai interesante personalități din a doua jumătate a veacului al XVII-lea și de la începutul celui apropiat”¹¹ și că avem a face cu „un om de aleasă cultură, cunoscător al mai multor limbi străine (cu siguranță stăpâna latină, greacă, slavona, rusa și maghiara), bun cunoscător [...] al gramaticii și care a fost condus în redactarea *Dicționarului* său de anumite păreri despre limbă pe care nu le găsim la niciunul dintre înaintașii sau contemporanii săi.”¹²

4. Revenind la dicționarul ce interesează discuțiile de față, mai exact la locul și rolul acestuia în cultura română, menționăm că au fost exprimate mai multe puncte de vedere, toate fiind concordante.

4.1. Primul care observă caracterul aparte al lucrării este Gr. Crețu. Acesta subliniază faptul că „lexiconul este important prin aceea că, dintre cărțile noastre mai vechi, e cea mai bogată în cuvinte diferite”¹³, iar Mircea Seche consideră că Teodor Corbea „este, după toate probabilitățile, primul dintre lexicografii creatori de cuvinte, nu însă în spirit latinist”.¹⁴

⁹ Ovidiu Mureșan, *Cultura în Transilvania. Cultura românilor*, în Virgil Cândea, Constantin Rezachevici, Nicolae Edroiu (coord.), *Istoria românilor. Volumul V. O epocă de înnoiri în spirit european (1601–1711/1716)*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Editura Enciclopedică, 2012, p. 929.

¹⁰ Doru Radosav, *Cultura românească din Transilvania în secolul al XVII-lea*, în Ioan-Aurel Pop et alii (coord.), *Istoria Transilvaniei. Volumul II. De la 1541 până la 1711*, Cluj-Napoca, Academia Română & Centrul de Studii Transilvane, 2008, p. 326.

¹¹ A.-M. Gherman, *Un umanist român: Teodor Corbea*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2010, p. 32.

¹² Mihai Alin Gherman, *Aspecte umaniste în cultura românească veche*, Editura Enciclopedică, București, 2004, p. 87.

¹³ Gr. Crețu, *Cel mai vechiu dicționar latino-românesc de Todor Corbea (Manuscript de pe la 1700)*, extras, în *Voința Națională*, XXII, nr. 6135, 1905, p. 10.

¹⁴ Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române. Volumul I. De la origini până la 1880*, București, Editura Științifică, 1966, p. 11.

4.2. Pătrunzând în miezul dicționarului și al cuvintelor tâlcuite de către Corbea, editorul Alin-Mihai Gherman, se exprimă, la rândul-i, asupra acestuia în numeroase studii de mică sau de mare întindere.

4.2.1. Arătându-și interesul pentru studierea dicționarului învățatului ardelean și anticipând întrucâtva proiectul de editare a dicționarului, Mihai (Alin) Gherman ține să precizeze că avem a face cu o „lucrare remarcabilă prin calitățile ei în contextul literaturii noastre vechi; el ne apare la fel de interesant și în ceea ce privește posteritatea sa; având șansa să fie păstrat în Biblioteca din Blaj, el a fost cunoscut și folosit din plin de cărturarilor noștri iluminați, marcând puternic unele dintre cele mai importante lucrări lexicografice ale Școlii Ardelene.”¹⁵

4.2.2. În *Cuvânt-înainte* la *Dictiones latinæ cum valachica interpretatione*, exegetul principal al lui Corbea afirmă că „aici aflăm cel mai amplu inventar lexical al limbii române găsit în vreo lucrare lexicografică românească redactată până la sfârșitul secolului al XIX-lea.”¹⁶

4.2.3. Apoi, după publicarea ediției critice, face și alte aprecieri asupra lexiconului corbean: „este o sursă pentru cercetarea istoriei limbii române și, prin caracterul ei enciclopedic, o sursă înestimabilă pentru studierea orizontului cultural românesc în epoca lui Constantin Brâncoveanu”¹⁷; „prin caracterul său enciclopedic, dicționarul lui Corbea devine o adevărată sursă de informare referitoare la istoria și cultura antică”¹⁸; „caracterul enciclopedic (cam o cincime din cuvintele latine sunt nume geografice, de persoane sau derivate latinești de la aceste nume proprii), ca și caracterul științific (se fac observații asupra categoriilor gramaticale ale cuvintelor latine și romane) fac din acest dicționar prima lucrare lexicografică științifică din cultura noastră”¹⁹; „[le] travail lexicographique le plus important et le plus scientifique de notre culture ancienne, œuvre qui dénote un excellent niveau de connaissances savantes comparable à ceux de ses contemporains qu'étaient le stolnic Constantin Cantacuzino et Dimitrie Cantemir”²⁰; „l'ouvrage lexicographique le plus complexe de la culture roumaine jusqu'au milieu du XIXe siècle et, à la fois, le résultat de la plus ample démarche d'inventaire du lexique roumain de l'époque”²¹; „în cazul literaturii românești vechi și al istoriei lexicografiei noastre, *Dicționarul latin-român* al lui Teodor Corbea [...] ocupă un loc special prin caracterul său, el fiind cea mai amplă lucrare lexicografică realizată în limba română până în a doua

¹⁵Mihai Gherman, *Posteritatea dicționarului...*, p. 21.

¹⁶ Alin-Mihai Gherman, *Cuvânt-înainte*, în Teodor Corbea, *Dictiones latinæ cum valachica interpretatione*. Ediție de Alin-Mihai Gherman. Volumul I. *Studiu introductiv, note și text*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2001, p. ix.

¹⁷ Mihai Gherman, *Lexicografie și gramatică în dicționarul lui Teodor Corbea*, în *Dacoromania*, V-VI, 2000-2001, p. 161-164.

¹⁸ Mihai Alin Gherman, *Aspecte umaniste...*, p. 89.

¹⁹ Alin-Mihai Gherman, *Literatura română din Transilvania între preiluminism și preromantism*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2004, p. 54.

²⁰ Mihai Alin Gherman, *Repères culturels et linguistiques en marge du dictionnaire latin-roumain de Teodor Corbea*, în *Dacoromania*, XIX, nr. 2, 2014, p. 51.

²¹ Alin Mihai Gherman, *Une expérience de versification: Le Psautier de Teodor Corbea (datant d'environ 1700-1710)*, în *Synergies*, 7, 2012, p. 328.

jumătate a secolului al XIX-lea și conținând, alături de *Biblia de la București* (1688), cel mai amplu inventar lexical al unui text vechi.”²²

4.2.4. La rândul ei, aplecându-se asupra mai multor lucrări lexicografice, printre care și *Dictiones latinæ...*, Magdalena Georgescu constată că „mărirea listei de cuvinte, care face din dicționarul lui Corbea cel mai mare inventar lexical din epoca veche al limbii române, implicarea directă sau indirectă a unor personalități ale vremii la alcătuirea lui, circulația în mediile culturale din provinciile românești, ca și utilizarea sa la alcătuirea unor lucrări similare elaborate ulterior, sunt tot atâtea elemente care pun în lumină importanța acestei lucrări lexicografice de excepție.”²³

4.2.5. Bun cunoscător al vechilor scrieri românești și, implicit, al dicționarelor elaborate în Evul Mediu, Gheorghe Chivu afirmă că, în dicționar, se observă „dorința lui Teodor Corbea de a utiliza posibilitățile oferite de sistemul limbii noastre spre a obține corespondente fidele pentru multe dintre cuvintele-titlu latinești”²⁴ și efortul său de a realiza „cel mai bogat inventar de cuvinte [...] din epoca veche a limbii noastre literare, expresia unei marcate nevoi culturale, resimțite în spațiul românesc la cumpăna veacurilor al XVII-lea și al XVIII-lea.”²⁵

4.2.6. În afara acestor aprecieri obiective asupra importanței dicționarului lui Teodor Corbea pentru cultura română (medievală sau actuală), considerăm că este esențial să discutăm și despre sursa acestui *lexicon* bilingv, care, după cum se poate observa la o consultare atentă, este *Dictionarvm latinovngaricvm opus novum et hactenus nvsqvm editvm; Item vice versa: dictionarivm vngaricolatinvm, in quo præter dictionvm vngaricvm interpretationem latinam* (DLU), apărut în 1604, la Nürnberg, și alcătuit de către Albert Szenci Molnár, prelat reformat maghiar de Cluj.²⁶

4.2.6.1. Modelul avut la îndemână de către Teodor Corbea pentru elaborarea dicționarului său este cert, întrucât, în coloanele acestuia, sunt unele informații (de ordin autobiografic) privitoare la Albert Szenci Molnár, pe care Teodor Corbea nu le înlătură și care facilitează îndreptarea atenției înspre sursa principală a tezaurului său lexical: „**Argentina**²⁷ et **Argentoratum**: tare oraș al Țărei Nemțești lângă apa Rhenus, în țanutul Alsației. Acolo ca acela înalt turn iaste și bisearică îmfrâmșetată, cât în Europa altă bisearică sau turn aseamine acestora nu iaste. Iaste iarăș acolo o

²² Alin-Mihai Gherman, *Lexicografia și istoria culturii (Cazul Dicționarului român-latin [sic!] al lui Teodor Corbea)*, în *Diacronia*, nr. 14, 2021, p. 2-3 (accesibil la: <https://www.diacronia.ro/ro/journal/issue/14/A188/ro/pdf>, consultat în: 14 decembrie 2021).

²³ Magdalena Georgescu, *Cultura lingvistică în secolul al XVIII-lea*, în Ion Gheție, Gheorghe Chivu (coord.), *Contribuții la studiul limbii române literare: secolul al XVIII-lea (1688-1780)*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2000, p. 79.

²⁴ Gh. Chivu, *Terminologie lingvistică într-un lexicon de la sfârșitul veacului al XVII-lea*, în *Idem, Limbă și cultură. Studii de istorie a limbii române literare*, București, Editura Academiei Române, 2019, p. 89.

²⁵ *Ibidem*, p. 89.

²⁶ Samu Benkő, *Permanență și devenire. Studii de istoria culturii*, în românește de T.Z. Paskuy, București, Editura Kriterion, 1984, p. 24.

²⁷ Este vorba despre Strasbourg (azi în Franța). Glosarea acestui toponim este printre cele mai ample din dicționar. De fapt, Teodor Corbea preia informația oferită de către Molnár, pentru a explica acest toponim.

academie vestită, în care de demult mulți înțelepți s-au învățat, unde și eu, care această carte am scris (adecă *Albertus Molnaru*) trei ani și jumătate am lăcuit în vremea copilăriei.” (DLVI 2001: 53); **Altorsium**, g.n. orășal în ținutul domnilor norimbergheani, în care acest norimberghean svat cinsteș bogată academie au zidit în numărul anilor 1575, unde acest Lixicon l-au scris *Albertus Molnar* în numărul anilor 1603.²⁸

4.2.6.2. Indicii asemănătoare sunt introduse și de către Teodor Corbea în dicționarul lui, acesta oferindu-ne niște detalii referitoare la realizarea lucrării: „**Theodorus, g.m.** nume de bărbați de obște; **item:** numele acestui de pă urmă, care această carte de pă letenie și ungorie o au tălmăcit rumânește”²⁹ sau „La tălmăcirea acestui lixicon ostenitu-s-au din plata părintelui Mitrofan, episcopul de Buzău, Todor Corbea sânt iermonah Ioasaf din Brașov.”³⁰

4.2.6.3. În ciuda faptului că Teodor Corbea a urmat îndeaproape dicționarul lui Albert Szenci Molnár, acesta s-a detașat de textul-sursă, regândind informația, adeseori completând-o cu noi date de ordin lexico-semantic sau lăsând deoparte anumite informații superflue.

Spiritul său de *meșteșugar la cuvinte* este ilustrat nu numai de „eliminarea unor articole, ci și de selectarea unor valori semantice care să fie echivalate în românește.”³¹

Pentru întreprinderea sa cărturărească, Teodor Corbea își propune nu doar să calchizeze glosările din maghiară, ci și să creeze „într-o limbă ce s-a dorit a fi bogată și nuanțată, un echivalent cât mai bun al părții latinești, nu o copie literală a componentei maghiare din *Dictionarium Latino-Ungaricum*.”³²

4.2.6.4. Toate aceste informații preliminare, privitoare la elaborarea și la apariția dicționarului în context cultural românesc și european, au avut rolul de a ne face să înțelegem modul în care predecesorii noștri și, în special Teodor Corbea, au contribuit la propășirea românilor prin feluritele activități desfășurate în centrele cărturărești.

4.2.6.5. Prin intermediul lexiconului, ne putem face o idee despre starea limbii române din vremea lui Corbea, ca, de altfel, și despre dinamica lexicului vechi românesc, când limba nu era așezată întru totul. Parcurgerea dicționarului prilejuiește de fiecare dată noi căi investigative, precum cea pe care ne-o propunem să o urmăm în rândurile de față.

5. După cum am anticipat la începutul studiului nostru, dorim să descriem modalitățile de echivalare lexico-semantică la care a făcut apel Teodor Corbea spre a reda cât mai bine în limba română semnificațiile adjectivelor latinești în *-bilis*, întrucât acest sufix, ca multe altele, nu s-a transmis pe cale directă, fiind mai dificil de circumscris în vremurile de demult.

²⁸ Teodor Corbea, *Dictiones latinae cum valachica interpretatione*. Ediție de Alin-Mihai Gherman. Volumul I. *Studiu introductiv, note și text*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2001, p. 33.

²⁹ DLVI, p. 513.

³⁰ *Ibidem*, p. 557.

³¹ A.-M. Gherman, *Un umanist român: Teodor Corbea*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2010, p. 67.

³² Gh. Chivu, *Terminologie lingvistică...*, p. 89-90.

5.1. Aplecarea asupra acestui tip particular de adjective se explică prin faptul că, în perspectivă cantitativă, acestea sunt destul de numeroase în coloanele dicționarului ce constituie corpusul investigativ, iar, din punct de vedere lingvistic, acestea sunt complex echivalate. Numărul mare de adjective deverbale în *-bilis* trebuie pus pe seama faptului că prezența lor era însemnată în limba latină, cu un rol bine definit la nivel enunțial, iar Corbea nu putea să nu le rețină pentru inventarul său lexical.

5.2. Înainte însă de a analiza modalitățile alese de către Corbea pentru a echivala sufixul în chestiune în limba română, considerăm că este necesar să discutăm, chiar dacă succint, despre starea și funcționarea afixului *-bilis* în latină.

5.2.1. Acest sufix a intrat în atenția specialiștilor de-a lungul timpului, iar Lucie Pultrová realizează o sinteză a principalelor aspecte avute în vedere, discutând atât pe marginea formării acestor adjective de la baze verbale (verb + sufix: *-bilis*), cât și despre valorile semantice actualizate la nivel enunțial: (a) adjective cu posibilitate pasivă (de ex. *amābilis* ‘demn de a fi iubit, plăcut, agreabil’³³); (b) adjective cu sens instrumental (de ex. *terribilis* ‘însămintător, înfricoșător, îngrozitor’) și (c) adjective active formate de la verbe de stare sau de mișcare (*stabilis* ‘pe care se poate sprijini bine piciorul, care se ține bine, stabil, neclintit, statornic’). În urma analizei, lingvista pragheză susține că, din punct de vedere funcțional, sufixul *-bilis* exprima, mai întâi, posibilitatea realizării unei acțiuni, însă sunt și cazuri în care adjectivele aveau și alte sensuri (‘aptitudinea, necesitatea unei acțiuni’ sau chiar ideea de ‘ar putea fi făcut’ ori de ‘ar trebui să fie făcut’), apropiindu-se de gerunzii.³⁴

5.2.2. La rândul său, Jean-Paul Brachet realizează un studiu critic al bibliografiei sufixului *-bilis*, susținând că, pentru o circumscriere adecvată a acestuia, trebuie să-i studiem, mai întâi, originea și, apoi, să urmărim mai cu seamă contextele în care apare.

În viziunea sa, *-bilis* se explică cel mai bine prin raportare la sufixul adjectival *-ndus*: „Aux «adjectifs verbaux» en *-ndus*, il faut ajouter les adjectifs en *-bilis*, sorte de «para-participes» qui expriment une virtualité, une «compétence», c’est-à-dire une capacité intrinsèque à faire ou, en l’occurrence, à subir tel procès. C’est l’emploi de loin majoritaire et productif. Le verbe de base est normalement transitif, et l’orientation diathétique des adjectifs en *-bilis* est passive; les emplois actifs sont marginaux. [...] La proximité sémantique entre formes en *-bilis* et en *-ndus* est grande surtout lorsque la base est un verbe «modal», qui exprime un jugement, un sentiment, une appréciation du locuteur: *amabilis* et *amandus*, *mirabilis* et *mirandus*, *laudabilis* et *laudandus*, *spernendus*, *contemnendus*, *metuendus*, *tolerabilis* et

³³ Pentru explicarea unor cuvinte latinești, am făcut apel, în principal, la Gheorghe Guțu, *Dicționar latin-român*, ediția a III-a, București, Editura Humanitas, 2023.

³⁴ Lucie Pultrová, *Latin deverbatives adjectives with the suffixes -bilis, -ilis and -tilis*, în *Acta Universitatis Carolinae, Philologica I. Graecolatina Pragensia*, XII, 2009, p. 113-116.

tolerandus; ignoscendus s'emploie au sens de 'pardonnable', et équivaut à un adjectif en *-bilis*.³⁵

5.2.3. De asemenea, realizând un inventar al sufixelor latinești și descriindu-le în manieră apropiată, Peter Smith prezintă și sufixul *-bilis* ('able to be/care poate fi'), susținând că avem a face cu un afix care se atașează, în principal, unor baze derivative verbale, legătura cu acestea din urmă realizându-se prin vocale de legătură, *-a-* (la conjugarea I), respectiv *-i-* (la celelalte conjugări): *laudare* > *laud-ā-bilis* > *laudabilis* 'lăudabil, demn de laudă', *audire* > *aud-ī-bilis* > *audibilis* 'care poate fi auzit'.³⁶ În latină, acest sufix era concurat de un altul (*-ilis*): *fragilis* 'care se frânge ușor' < *frangō, -ere, fragī, fractum* 'a frânge, a sparge, a rupe, a sfărâma, a zdrobi', cu o întrebuițare similară.³⁷

Așadar, ideile acestor trei clasiști sunt în esență convergente, reieșind că semnificația cu care este întrebuițat cel mai adesea sufixul *-bilis* este 'care poate fi, care este demn de'. Cât despre baza derivativă, aceasta este, în general, una de tip verbal.

5.2.4. În evoluția de la latină la limbile romanice, sufixul *-bilis* și-a restrâns întrebuițarea, fiind mai rar folosit.³⁸ Ulterior, acesta a reintrat pe cale savantă (latină) sau a fost împrumutat din franceză (cazul multor limbi romanice, mai ales al românei): rom. *apreciabil*, fr. *vandable*³⁹, it. *accettabile*, sp. *comparable*, cat. *aplicable*.⁴⁰ Astăzi, în româna colocvială, sufixul de sursă neologică pare a fi destul de productiv (*cumpărabil, cățărabil, feliabil, folosibil, spalabil* etc.).⁴¹

6. După acest sumar excurs teoretic lexical, ne îndreptăm atenția spre subiectul propriu-zis. În vederea realizării acestuia, într-o primă etapă, am parcurs cu multă atenție dicționarul, excerptând toate cuvintele latinești care conțin sufixul în chestiune (în număr de peste 300).

Ulterior, am trecut la gruparea diferitelor glosări (lexicale sau nu) în română, spre a observa modalitățile avute în vedere de către Teodor Corbea și pentru a analiza

³⁵ Jean-Paul Brachet, *Sur la formation du suffixe -bilis: étude morphologique et sémantique*, în *Latomus*, 71, fasc. 4, p. 652.

³⁶ Peter Smith, *Greek and Latin Roots: for Science and the Social Sciences*, Part I. *Latin*, Victoria, University of Victoria, 2016, p. 211.

³⁷ Vezi și Lucie Pultrová, *art. cit.*, p. 118-121.

³⁸ Pentru mai multe detalii, a se consulta și Franz Rainer, *Adjectival suffixes: From latin to Romance*, în Michele Loporcaro (ed.), *The Encyclopedia of Romance Linguistics*, Oxford, Oxford Research Encyclopedias – Linguistics, 2021, p. 12-13 (accesibil la: <https://oxfordre.com/linguistics/display/10.1093/acrefore/9780199384655.001.0001/acrefore-9780199384655-e-690?print=pdf>, consultat în: 10 septembrie 2024).

³⁹ Pentru limba franceză, a se vedea și Jean Bouffartigue, Anne-Marie Delrieu, *Trésors des racines latines*, Paris, Éditions Belin, 2013.

⁴⁰ Pentru o sinteză a discuțiilor privitoare la acest afix, a se consulta Marina Rădulescu-Sala, *-ABIL (-abile, -abilu, -abel), -IABIL (-ibile, -ibilu, -ibel), -UBIL*, în Marina Rădulescu-Sala (coord.), *Formarea cuvintelor în limba română*. Volumul IV. *Sufixe. Derivarea nominală și adverbială*, partea 1, București, Editura Academiei Române, 2015, p. 3-15.

⁴¹ Pentru mai multe aspecte, a se vedea studiul nostru Adrian Chircu, *Probabil, orice este posibil. Observații asupra sufixului -bil în limba română actuală*, în Maria Stanciu Istrate, Daniela Răuțu (eds), *Lucrările celui de-al șaselea Simpozion Internațional de lingvistică* (București, 29-30 mai 2015), București, Editura Univers Enciclopedic Gold, [2017], p. 292-303.

elementele lexicale românești ori structurile sintactice complexe (Menționăm că două adjective au rămas neglosate în dicționar: **formidabilis,-e**; **ineluctabilis,-e**).

6.1. În ceea ce privește opțiunile de echivalare a sufixului latinesc *-bilis* în limba română, am observat o serie de particularități în coloanele dicționarului, care considerăm că trebuie relevate, spre a înțelege în manieră apropiată modul în care învățatul ardelean a gândit tălmăcirea cuvintelor latinești și spre a ilustra dinamica formelor ori a evidenția variația afixală. În ceea ce privește bazele derivate, după cum se va putea observa, acestea sunt, în principal, verbe de conjugările I și a IV-a, însă nu este exclusă și derivarea unor verbe aparținând celorlalte conjugări ori a altor părți de vorbire.

6.2. Glosările unimembre sunt prezente (**flebilis,-e** *plângăcios,-ă*; **indefatigabilis,-e** *neostenitori,-re*), însă cele mai multe sunt bimembre (**impecabilis,-e** *nepăcătuialnic,-ă*, *nepăcătuitori,-re*; **miserabilis,-e** *milostivicios,-ă*, *amărăcios,-ă*) sau plurimembre (**culpabilis,-e** *pedepsicios,-ă*, *bântuicios,-ă*, *păcătuicios,-ă*; **impensibilis,-e** *neprinzățealnic*, *negândicios,-ă*, *nemăsurăcios*; **expiabilis,-e** *curățăcios,-ă*, *ștergăcios,-ă*, *ștergătareț,-ă*, *care să poate șterge*; **inagitabilis,-e** *neclătinațcios,-ă*, *nemișcăcios*, *nelegăcios,-ă*, *nescuturăcios,-ă*), cu constituenți unitari (de aceeași factură: adjective, cu afix similar) sau neunitari (derivate, propoziții, prepoziții + altă parte de vorbire, adjective participiale sau propriu-zise etc.), care se explică prin nevoia de nuanțare și de stilizare a definițiilor resimțită de către cărturar.

Din motive analitice (ce țin de argumentarea demersului nostru), am marcat cu italic echivalările care interesează fiecare subtip, considerând că exemplele sunt relevante și că nu trebuie repetate (în cazul glosărilor mixte).

6.2.1. Din punctul de vedere al semnificației, se pare că cel mai apropiat sufix de *-bilis* este, în opinia lui Teodor Corbea, afixul românesc *-cios*, cu variantele sale *-ăcios* și *-icios*, în a cărui structură se găsește sufixul moștenit din latină *-os* (< lat. *-osus*).⁴² La Corbea, apare mai rar *-os*, însă mai frecvente sunt *-cios* și cele două variante ale sale (*-ăcios* și *-icios*). Din rațiuni de ordin evolutiv, le-am grupat împreună.

Acest sufix și variantele sale exprimă, în general, calitatea, aproximația, însușirea unui obiect: **ærumnabilis,-e** *mișălos,-să*; **amicabilis,-e** *prietenos,-să*; **animabilis,-e** *suflețos,-ă*, *însuflețători,-re*; **arabilis,-e** *arăcios,-ă*, care să poate ara; **aspernabilis,-e** *urăcios,-să*; **contemptibilis** *urăcios,-ă*; **contrectabilis,-e** *pipăcios,-ă*; **corruptibilis,-e** *străcăcios,-ă*, *pierzăcios,-ă*; **culpabilis,-e** *pedepsicios,-ă*, *bântuicios,-ă*, *păcătuicios,-ă*; **delectabilis,-e** *veselicios,-ă*, *veasel,-ă*; **desiderabilis,-e** *pohticios,-ă*; **despicabilis,-e** *urăcios,-ă*, *lăpădăcios,-să*; **conductibilis,-e** *tocmicios,-ă*; iarăș: *folosători,-re*, *priimicios,-ă*; **dissociabilis,-e** *dezsofăcios,-ă*, *despărțăcios,-ă*; **domabilis,-e** *îmblânzăcios,-ă*; **eluibilis,-e** *spălăcios* *afară,-ă*; **exitibilis,-e** *pierzăcios,-ă*, *muricios,-ă*; **expiabilis,-e** *curățăcios,-ă*, *ștergăcios,-ă*, *ștergătareț,-ă*, care să poate șterge; **explanabilis,-e** *tâlcuicios,-ă*, *întinzăcios* *afară,-ă*; **explebilis,-e** *umplăcios,-ă*; **exscreabilis,-e** *șcui păcios,-ă*; **flabilis,-e** *sufălăcios,-ă*,

⁴² Magdalena Popescu-Marin (coord.), *Formarea cuvintelor în limba română din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, București, Editura Academiei Române, 2007, p. 161-166.

vânturos,-ă; **flebilis,-e** plângăcios,-ă; **flexibilis,-e** plecăcios,-ă; **forabilis,-e** sfredelicios,-ă; **friabilis,-e** frecăcios,-ă; **gelabilis,-e** înghiețacios; **generabilis,-e** născăcios,-ă; **jaculabilis,-e** pușcăcios,-ă, svârlicios,-ă, aruncăcios,-ă; **ignoscibilis,-e** iertăcios,-ă; **illacerabilis,-e** nerumpăcios,-ă; **illutibilis,-e** nespălăcios,-ă; **immedicabilis,-e** nevindecăcios,-ă; **immobilis,-e** nemișcăcios,-ă, neclăticios,-ă, nepurcegăcios,-ă; **immutabilis,-e** neschimbăcios,-ă; **impetrabilis,-e** căpătăcios, dobândicios,-ă; **importabilis,-e** nepurtăcios,-ă; **impossibilis,-e** neputincios,-ă, cu neputință; **inestimabilis,-e** neprețuicios,-ă, nebiciuluicios,-ă, căruia nu i să poate spune prețul; **inagitabilis,-e** neclătinăcios,-ă, nemișcăcios, nelegăcios,-ă, nescuturăcios,-ă; **inamabilis,-e** neiubincios,-ă; **incogitabilis,-e** negândicios,-ă; **incoibilis,-ea** neînclăștăcios,-ă; **incomparabilis,-e** neasămănăcios,-ă; **incomprehensibilis,-e** neprinzăcios,-ă; **inconciliabilis,-e** nemângăcios,-ă, neîmblânzăcios,-ă; **incongelaibilis,-e** neînghiețacios,-ă; **inconsolabilis,-e** neîmblânzăcios,-ă, nemângăcios,-ă; **incorruptibilis,-e** neputrezăcios,-ă, nestrăcăcios,-ă; **incredibilis,-e** necredincios,-ă, necrezătornic,-ă; **indelibilis,-e** neștergăcios,-ă; **indeprehensibilis,-e** nepipăcios,-ă; **indissolubilis,-e** nedezlegăcios,-ă; **indivisibilis,-e** idem; **indomabilis,-e** neîmblânzăcios,-ă; **inelutibilis,-e** nespălăcios,-ă, neclăticios,-ă; **inenarabilis,-e** nepovesticios,-ă; **inenodabilis,-e** nedeznodăcios,-ă; **inequitabilis,-e** necălericios,-ă [sic!]; **inevitabilis,-e** nedepărtăcios,-ă; **inexaturabilis,-e** nesăturăcios,-ă; **inexcusabilis,-e** nemântuicios,-ă; **inexorabilis,-e** neblânzăcios,-ă, nerugăcios,-ă; **inexpiabilis,-e** necurățacios afară,-ă **inexplebilis,-e** neplinicios,-ă; **inexplicabilis,-e** netâlcuicios afară, nedăscurcăcios,-ă; **inexpugnabilis,-e** nerăzboinic,-ă, nebiruincios,-ă; **inexputabilis,-e** nenumărăcios,-ă, nesocotincios,-ă; **inextingvibilis,-e** nestângăcios,-ă; **inextirpabilis,-e** neplivicios afară,-ă; **inextricabilis,-e** nedescurcăcios afară,-ă; **inexuperabilis,-e** nebiruincios,-ă; **infatigabilis,-e** neostenicios,-ă, neobosăcios,-ă; **inflexibilis,-e** neplecăcios,-ă; **ingelabilis,-e** neînghiețacios,-ă; **ingestabilis,-e** nepurtăcios,-ă; **ingustabilis,-e** negustăcios,-ă; **inhabilis,-e** necuvios,-ă, neîntocmit,-ă; **inhabitabilis,-e** nelăcuincios,-ă, necuvios spre lăcuire; **inimitabilis,-e** neurmăcios,-ă; **innabilis,-e** neînotăcios,-ă, nepluticios,-ă; **inobservabilis,-e** neluocios aminte,-ă; **inopinabilis,-e** nesocotincios,-ă, nenădăjduicios,-ă; **insanabilis,-e** nevindecăcios,-ă, netămăduicios,-ă; **insatiabilis,-e** nesățâos,-ă, neplinicios,-ă; **insecabilis,-e** netăiecios,-ă; **insedabilis,-e** nelinicios,-ă; **insensibilis,-e** nesâmțacios,-ă; **inseparabilis,-e** nedespărțacios,-ă; **insolabilis,-e** nemângăcios,-ă; **insolubilis,-e** nedezlegăcios,-ă; **insuperabilis,-e** nebiruincios,-ă; **intelligibilis,-e** înțelegăcios,-ă; **intollerabilis,-e** nepurtăcios,-ă, nerăbdăcios,-ă, nepățimicios,-ă; **intractabilis,-e** nepipăcios,-ă, neblânzăcios,-ă; **investigabilis,-e** necăuțacios,-ă, necercăcios,-ă; **invincibilis,-e** nebiruincios,-ă; **inviolabilis,-e** întreg,-ă, nepângăricios,-ă; **invulnerabilis,-e** nerănicios,-ă; **irremunerabilis,-e** neputincios,-ă; **irreparabilis,-e** neaducăcios la loc,-ă; **irreprehensibilis,-e** nemustrăcios,-ă, nedojenițealnic,-ă, necertăcios,-ă; **irritabilis,-e** curând turburăcios în sus, întărâtăcios,-ă, ațâțacios,-ă; **lachrymabilis,-e** lăcrămicios,-ă, tânguicios,-ă; **laetabilis,-e** veselicios,-ă; **irrevocabilis,-e** nechiemăcios îndărăt,-ă; **ludificabilis,-e** batjocuricios,-ă; **medibilis,-e** vrăciuicios, doftoricios; **medicabilis,-**

e vrăciucios, -ă; **mobilis, -e** clătucios, -ă, mișcăcios, -ă, nestătători, -re; **moderabilis, -e** modos, -ă, opritori, -re; **monstrabilis, -e** arătucios, -ă; **multiplicabilis, -e** sporucios, -ă, mulțucios, -să; **narrabilis, -e** povestucios, -ă; **navigabilis, -e** corăbucios, -ă, vânslucios, -ă, cu corabiia umblucios, -ă; **miserabilis, -e** milostivucios, -ă, amărucios, -ă; **opinabilis, -e** socotucios, -ă; **optabilis, -e** pohtucios, -ă, pohtucios, -ă; **parabilis, -e** făcucios, -ă, așezucios, gătucios, -ă; **patibilis, -e** răbducios, -ă, pătucios, -ă; **penetrabilis, -e** pătruncucios, -ă; **perflabilis, -e** suflucios de ceaea parte, suflucios, -să; **permeabilis, -e** umblucios de ceaea parte, unde să poate umbla, să poate trece dincolo; **peniciabilis, -e** perucios, -ă, de moarte; **piabilis, -e** curățucios, -ă, ștergucios; **placabilis, -e** îmblâncucios, -ă, linucios, -ă, împăcucios; **plausibilis, -e** iubit, -ă, bucurucios, -ă; **populabilis, -e** pustucios, -ă; **portabilis, -e** purtucios, -ă; **possibilis, -e** putucios, -ă; **propitiabilis, -e** îmblâncucios, -ă; **purgabilis, -e** curățucios, -ă; **rationabilis, -e** prucinos, -ă, înțelept, -ă, cuvucios, -ă; **remeabilis, -e** mărgucios îndărăt, -ă, umblucios, -ă; **reparabilis, -e** înnoicucios, -ă, iarăș aducucios, -ă, făcucios, -ă; **revocabilis, -e** îndărăt chiumucios, -ă, chiumucios, -ă; **revolubilis, -e** îndărăt prăvălucios, -ă, înapoi prăvălitori, -re; **sanabilis, -e** însănătucios, -ă, vindecucios, -ă, tămăducucios, -ă; **satiabilis, -e** îndestlucios, -ă, săturucios, -ă; **secreabilis, -e** șcuiepucios afară, -ă, pușucios afară, -ă; **sensibilis, -e** sâmtucios, -ă; **separabilis, -e** alegucios, -ă, despărțucios, -ă; **sepelibilis, -e** îngropucios, -ă; **servabilis, -e** țucios, -ă, putucios spre țaneare; **solubilis, -e** dezlegucios, -ă; **sorbilis, -e** sorbucios, -ă; **sperabilis, -e** nădăjducucios; **superabilis, -e** birucios, -ă, întrecucios, -ă; **tolerabilis, -e** suferucios, -ă, pătucios, -ă; **tractabilis, -e** învartucios, -ă unde-ț va fi voia, băgucios unde vei vrea, -ă; **vectibilis, -e** purtucios, -ă, cărucios, -ă; **vendibilis, -e** vânzucios, -ă; **versabilis, -e** învartucios lesne; **vincibilis, -e** birucios, -ă; **violabilis, -e** pângărucios, -ă; **visibilis, -e** văzucios, -ă; **voluptabilis, -e** veselucios, -ă, dezmiarducios, -ă.

6.2.2. De asemenea, în unele cazuri (nu foarte multe în raport cu sufixul anterior), Corbea echivalează sufixul *-bilis* prin sufixul de proveniență slavă *-nic* (< sl. *-nikŭ*) sau prin variantele sale dezvoltate *-elnic* sau *-alnic* (< sl. *-elnicŭ*).⁴³

Aceste adjective „exprimă în general calitatea, însușirea, arătând că obiectul determinat este caracterizat prin ceea ce exprimă cuvântul de bază (adjectivele substantivate îl desemnează pe purtătorul calității)”⁴⁴: **affabilis, -e** sloveasnic, -ă; **exorabilis, -e** îngăduialnic, -ă, îmblâncucios, -ă, rugucios, -ă; **illocabilis, -e** neașezalnic, -ă, nemări[tă]ucios, -ă, care nu să poate mărita; **impatibilis, -e** nepătucios, -ă; **impecabilis, -e** nepăcătucios, -ă, nepăcătucios, -re; **impenetrabilis, -e** nestrăbătucios, -ă; **impensibilis, -e** neprinzățucios, negânducios, -ă, nemăsurucios; **inaversabilis, -e** nedăpărucios, -ă, neocolițucios, -ă; **indeclinabilis, -e** neocolitorealnic, -ă, neîntorcătorealnic, -ă, neplecătorealnic, -ă; **indeprecabilis, -e** quod nullis precibus potest averti nerugătorealnic, -ă; **indubitabilis, -e** neîndoițucios, -ă; **innavigabilis, -e** necorăbiialnic, -ă, neputucios

⁴³ Pentru mai multe detalii, a se vedea și studiul nostru Adrian Chircu, *Un sufix slav vrednic de limba română: -elnic. Observații asupra dicționarului Dictiones latinae cum valachica interpretatione, redactat de către Teodor Corbea, în Katalin Balázs, Ioan Herbil (eds), Dialogul slavistilor la începutul secolului al XXI-lea, VII, nr. 1, 2019, p. 183-193.*

⁴⁴ Magdalena Popescu-Marin (coord.), *lucr. cit.*, p. 157.

de-a umbla cu corabiia; **insaturabilis,-e** *nesăaturalnic,-ă*; **insociabilis,-e** *neînsoțelnic,-ă*; **insperabilis,-e** *nenădăjduialnic,-ă*, care nu iaste vreadnic de-a să nădăjdui; **invisibilis,-e** *nevăzățelnic,-ă*; **irremediabilis,-e** *nevrăciuiialnic,-ă*, nevindecăcios,-ă; **lamentabilis,-e** *tânguicios,-ă*, *bocitorealnic,-ă*; **mutabilis,-e** *schimbătorealnic,-ă*, schimbători,-re.

6.2.3. Uneori, Corbea își nuanțează glosările folosind și adjective în *-tor* (< lat. *-tor* și *-torius*), cu variantele sale *-ător*, *-etor*, *-itor*, *-ător*, *-otor* (*iu*), ce au ca bază derivativă un verb. În calitatea lor de modificatori, aceste adjective au, în bună măsură, un rol pasiv, indicând că substantivul determinat suferă acțiunea verbului de la care s-au format.

Trebuie precizat că, în română, „*-tor* substantival și *-tor* adjectival se confundă. [...] Se formează derivate cu *-tor* de la toate clasele de verbe, predominând însă cele în *-a* și *-i*. Cele mai numeroase sunt cele în *-i*, dar multe dintre acestea sunt creații ocazionale, de la teme de origine slavă”⁴⁵: **ajutător(iu)** < (*a*) *ajuta* + *tor(iu)*: **adjudabilis,-e** *ajutători,-re*, de ajutat; **alibilis,-e** *hrănitóri,-re* (care poate hrăni) **amabilis,-e** *iubitori,-re*, care să poate iubi; **appetibilis,-e** *pohtitori,-re*, de pohtă; **discordabilis,-e** *îndărăt trăgători,-re*, *turburători*; **dissolubilis,-e** *dezlegăcios,-ă*, *dezlegători* *curând,-re*; **durabilis,-e** *făitori,-re*, *mult stătători,-re*; **herbilis,-e** *ierbători,-re*; **indefatigabilis,-e** *neostenitori,-re*; **inhospitabilis,-e** *nu-găzduicios,-ă*, *nu-găzduitori*, *tăgăduitori de gazdă*, *de sălaș*; **instabilis,-e** *nestătători,-re*; **invitabilis,-e** *la sine trăgători,-re*, *amăgitori,-re*; **labilis,-e** *căzători,-re*; **meabilis,-e** *mărgători,-re*, *umblăcios,-ă*; **persvasibilis,-e** *lesne făcători*, *ca să crează,-re*; **resonabilis,-e** *sunători,-re*, *șatăători,-re*; **restibilis,-e** *de toți anii*, în tot anul *roditori,-re*; **sonabilis,-e** *cu sunetul vestitori,-re*, *sunători,-re*, *glăsuitori,-re*; **spirabilis,-e** *luotori de duh*, *răsuflători,-re*; **stabilis,-e** *stătăcios,-ă*, *tare*, *stătători,-re*; **volubilis,-e** *învărtitori,-re*, *învărtăcios,-ă*.

6.2.4. Corbea rareori apelează și la alte sufixe, considerându-le, probabil, nepotrivite pentru cuprinderea semnificației derivatelor în *-bilis*: **honorabilis,-e** *cinstealnic,-ă*, *cinsteș*, vreadnic a să cinsti; **illaudabilis,-e** *nelăudăratec,-ă*, nevreadnic spre lăudare; **infrangibilis,-e** *nefrăgătareș,-ă*; **legibilis,-e** *ceteș,-ă*, *ceticios,-ă*; **obsequibilis,-e** *de slujbă gata*, *prietenesc,-ă*.

6.2.5. În unele situații, învățatul ardelean face apel la adjectivul (*ne*)vreadnic care este un centru de grup adjectival, care cere un complement prepozițional însoțit de prepoziția *spre* sau *de* sau chiar de un supin, formând astfel un Gprep. Vreadnic apare atât antepus complementului prepozițional, cât și postpus. Uneori, adjectivul este însoțit de marcator apozitiv (*adecă*): **æstimabilis,-e** *biciluitor,-re*, *adecă vreadnic spre biciluire*; **aspectabilis,-e** *vreadnic,-ă spre privire*; **commemorabilis,-e** *vreadnic spre pomenire*, vreadnică; **detestabilis,-e** *urăcios,-ă*, *vreadnic spre blăstăm*; **castigabilis,-e** *muștrăcios,-ă*, *certători,-re*, care e *vreadnic spre certare*; **commendabilis,-e** *spre închinare*, *poclonire*, *spre laudă vreadnic,-ă*; **excruciabilis,-e** *spre căznire*, *muncire*, *vreadnic,-ă*; **explicabilis,-e** *tâlcuicios afară,-ă*, *vreadnic de tâlcuit*, *descurcăcios*; **imitabilis,-e** *urmăcios,-ă*, *vreadnic spre urmare*;

⁴⁵ Magdalena Popescu-Marin (coord.), *lucr. cit.*, p. 183-194.

immemorabilis,-e nevreadnic spre pomenire,-ă; **inculpabilis,-e** nesudulmalnic,-ă [sic!], nevreadnic spre sudalme, nevinovat,-ă, negreșit,-ă; **infavorabilis,-e** spre milostivire nevreadnic,-ă; **intestabilis,-e** nevreadnic spre facere de lege, necuvios,-ă spre mărturisire; **laudabilis,-e** lăudăcios,-ă, vreadnic a să lăuda; **memorabilis,-e** pomenicios,-ă, vreadnic spre pomenire; **notabilis,-e** înșămăncios,-ă, vreadnic de-a să înșămna; **observabilis,-e** cinstitorealnic,-ă, vreadnic de-a să cinsti; **prædicabilis,-e** vreadnic spre vestire,-ă, căzânițealnic,-ă; **spectabilis,-e** privicios,-ă, vreadnic spre cinste,-ă; **verberabilis,-e** vreadnic de-a să bate,-ă.

6.2.6. De cele mai multe ori avem o dublă glosare, lexicală și propozițională (însă nu în mod obligatoriu), ultima fiind o subordonată relativă (în general, explicativă a adjectivului oferit ca soluție de glosare), ce conține (sau nu) verbul *a* (*se*) *putea* ($\pm a$ *fi*), care induce semantic ideea de probabilitate/posibilitate, precum afixul *-bilis*: **æquiparabilis,-e** aseamine, un lucru *care poate fi aseamine altuia*; **cogitabilis,-e** gândicios,-ă, lucru gândicios, *care să poate gândi*; **cognobilis,-e** cunoștințos, *care să poate cunoaște*; **coibilis,-e** dempreună mărgăcios,-ă, *care poate să să împreune*; **commutabilis,-e** schimbăcios,-ă, *care să poate schimba*; **comparabilis,-e** asămăncios,-ă, *un lucru ce-l poți cu altul asămăna*; **comprehensibilis,-e** cuprinzăcios,-ă, prinzăcios,-ă, *care să poate prinde*; **computabilis,-e** socotincios,-ă, *care să poate socoti*; **condemnabilis,-e** osândicios,-ă, *care să poate osândi*; **congregabilis,-e** adunăcios,-ă, *care să poate aduna*; **consolabilis,-e** veselicios,-ă, *care să poate veseli*, mângâcios,-ă; **coctibilis,-e** hierbăcios,-ă, *care poate hiiarbe curând*; **creabilis,-e** plăzmuicios,-ă, *care să poate plăzmui*; **credibilis,-e** credincios,-ă, de crezut,-ă, *care să poate create*; **curabilis,-e** vindecăcios,-ă, *care să poate vindeca*, grijnicios,-ă, *care să poate griji*; **delebilis,-e** ștergăcios,-ă, *care să poate șterge*; **disputabilis,-e** dișputuicios,-ă, *care să poate dișputului*; **dissimulabilis,-e**; **vide: indissimulabile, -e quod Gell.** tăinuicios,-să, *care să poate tăinui, ascunde*; **dissipabilis,-e** împrăștiecios,-ă, *care să poate în toate împrăștia*; **divisibilis,-e** împărțăcios,-ă, *care să poate împărți*; **dubitabilis,-e** îndoițos,-ă, *de care să poate cu firea îndoii*; **effabilis,-e** afară spuicios,-ă, *care să poate spune afară*; **ememdabilis,-e** îmbunătăcios,-ă, *care să poate îmbunătăți*; **enarrabilis,-e** povesticios,-ă, tâlcuicios,-ă, *care să poate povesti, tâlcui, spune*; **excreabilis,-e** șchiopicios afară,-ă, *care să poate școipi*; **expugnabilis,-e** luocios,-ă, *care să poate bate și lua cu războiul*; **ignorabilis,-e** neștiucios,-ă, *care nu să poate ști*; **immiserabilis,-e** spre care nimini nu să milostivească; **ineffabilis,-e** nespuicios,-ă, *care nu să poate spune*; **irremeabilis,-e** de unde nu să poate înturna îndărăt; **numerabilis,-e** numărăcios,-ă, *care să poate număra*.

6.2.7. Interesant este și faptul că eruditul transilvan echivalează unele adjective latinești prin forme de supin (determinând un adjectiv sau adverb, cu rol de centru de grup), particularitate descrisă și în GALR I, unde se afirmă că, în ceea ce privește comportamentul adjectival al supinului, acesta se poate proba, printre altele, prin „sinonimia (și, implicit, posibilitatea de substituție) cu adjective derivate cu sufixul modal *-bil* (*Viața este de nesuportat. = este insuportabilă.*; *Situația este de netolerat. = este intolerabilă.*; *Hoșile sunt de nedescris. = sunt*

indescriptibile.)”⁴⁶: **equitabilis,-e** de călărit,-ă, de loc de călărit; **evitabilis,-e** bun de dăpărtat,-ă; **excusabilis,-e** mântuicios,-ă, lesne de mântuit, vreadnic,-ă spre mântuire; **exuperabilis,-e** biruicios,-să, lesne de biruit; **habitabilis,-e** lăcuicios,-ă, bun de lăcuit,-ă; **improbabilis,-e** de nemărturisit bine; **nubilis,-e** de măritat; **potabilis,-e** de băut, băucios,-ă; **probabilis,-e** bine vădicios,-ă, de crezut, mărturisicios,-ă; **risibilis,-e** de râs, răsăcios,-ă; **sociabilis,-e** însoțători,-re, de însoțât; **vituperabilis,-e** defăimăcios, de defăimat bun; **utibilis,-e** de trăit, cu care poate trăi.

6.2.8. În unele cazuri, supinul este considerat variabil de către Corbea, ca orice adjectiv participial (**equitabilis,-e** de călărit,-ă, de loc de călărit), iar, în altele, se observă folosirea infinitivului lung cu valoare de supin: **agitabilis,-e** lesne de împâns, lesne de împângere.

6.2.9. Mai rare sunt, în cazul acestor adjective latinești, glosările prin adjective participiale sau calificative primare (\pm prefixate), Corbea negăsind, probabil, o soluție potrivită de echivalare afixală: **admirabilis,-e** minunat,-ă, ciudat,-ă; **æquabilis,-e** drept,-ă, tocma; **excrabilis,-e** blăstămat,-ă, urăcios,-ă; **exoptabilis,-e** pohticios,-ă, iubit,-ă; **famigerabilis,-e** vestit, numit,-ă, cu nume și veaste mare; **favorabilis,-e** iubit,-ă, drăgăstos,-ă; **horribilis,-e** groaznic,-ă, cumplit,-ă; **ignobilis,-e** necunoscut,-ă, de jos; **illætabilis,-e** trist,-ă; **immarecessibilis,-e** nelăncezât,-ă; **immersabilis,-e** necovârșit,-ă, neprăpădit,-ă; **implacabilis,-e** neîmblânzât,-ă; **inæquabilis,-e** nedrept; **inhonorabilis,-e** necinstit,-ă; **mirabilis,-e** minunat,-ă, mirat; **performidabilis,-e** prea cumplit,-ă, prea groaznic,-ă, prea spământat,-ă; **perplexabilis,-e** îndoit,-ă, încurcat,-ă, legat,-ă; **pollucibilis,-e** domnesc,-ă, ghizdav,-ă, luminat,-ă; **terribilis,-e** cutremuros,-ă, groaznic,-ă, cumplit.

6.2.10. Construcțiile cu prepoziție centru de grup prepozițional se numără și ele printre soluțiile de echivalare, cu o dominantă a prepoziției *spre*, însă nu sunt foarte numeroase asemenea întrebunțări: **disciplinabilis,-e** de învățatură; **docibilis,-e** învățacios,-ă, spre învățare întocmit,-ă, așezat; **illacrymabilis,-e** cu inima de piatră, nemângăcios,-ă; **inadulabilis,-e** nelingușealnic, fără de lingușitură; **innumerabilis,-e** nenumărăcios,-ă, fără de număr, fără socoteală; **innumeralis,-e** idem quod innumerabilis,-e sed antiquum; **irrationalis,-e** neînțelept,-ă, fără minte înțeleaptă, isteată.

6.2.11. În unele situații (reduse la număr), cărturarul transilvan include în dicționar și sinonimele latinești în *-ilis* ale lui *-bilis*, ceea ce arată că nu-i era necunoscută apropierea funcțională și semantică a acestora, însă, câteodată, se limitează la folosirea demonstrativului de identitate *idem*, nemaiglosând adjectivele: **irrationalis,-e** neînțelept,-ă, fără minte înțeleaptă, isteată/**irrationabilis,-e** idem; **sociabilis,-e** însoțători,-re, de însoțât/**socialis,-e** idem; **portabilis,-e** purtăcios,-ă/**portalis,-e** idem; **rationalis,-e** pricinos,-ă, înțelept,-ă, cuvios,-ă/**rationalis,-e** ocoș, pricinos,-ă, înțelept.

7. Microcorpusul lexical pe care l-am realizat și pe care, apoi, l-am analizat *supra* ilustrează faptul că Teodor Corbea nu era numai un foarte bun cunoscător al

⁴⁶ Valeria Guțu-Romalo (coord.), *Gramatica limbii române*. Volumul I. Cuvântul. Volumul II. Enunțul, tiraj nou, revizuit, București, Editura Academiei Române, 2008, p. 517.

latinei, ci și un stăpânitor fără de cusur al limbii române și al varietăților dialectale ale acesteia, reușind să echivaleze foarte bine derivatele în *-bilis*, cuprinzându-le în manieră adecvată înțelesurile.

7.1. Pentru aceasta, chiar dacă autorul a supralicitat procedeele interne de formare a cuvintelor, a ținut cont de posibilitățile sistemului, creând, în numeroase cazuri, formațiuni lexicale ce nu mai sunt reperate în alte scrieri din vremea sa. Se remarcă, totodată, bogăția sinonimică a limbii române, care se vedește în multitudinea perechilor și a seriilor sinonimice alcătuite de cărturarul brașovean.

7.2. Opțiunile sale tâlcuitoare rămân foarte interesante în perspectivă evolutivă și sistemică, confirmându-se, și în acest caz, că autorul este un adevărat făuritor de cuvinte, care a știut ca nimeni altul să exploateze mijloacele interne de formare a unităților lexicale, întărind ideea că româna este o limbă derivativă prin excelență.

Bibliografie

a) *corpus*:

CORBEA, Teodor, *Dictiones latinæ cum valachica interpretatione*. Ediție de Alin-Mihai Gherman. Volumul I. *Studiu introductiv, note și text*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2001. (DLVI)

b) *tratate, lucrări, studii și articole*:

BENKÖ, Samu, *Permanență și devenire. Studii de istoria culturii*, în românește de T.Z. Paskuy, București, Editura Kriterion, 1984.

BOUFFARTIGUE Jean, DELRIEU, Anne-Marie, *Trésors des racines latines*, Paris, Éditions Belin, 2013.

BRACHET, Jean-Paul, *Sur la formation du suffixe -bilis: étude morphologique et sémantique*, în *Latomus*, 71, fasc. 4, p. 649-667.

CHIRCU, Adrian, *Adverbe, locuțiuni și expresii adverbiale în dicționarul lui Teodor Corbea: Dictiones latinæ cum valachica interpretatione*, în Aurelia Merlan, Rodica Nagy (coord.), *Omagiu lui C. Dimitriu la 80 de ani*, Suceava, Editura Universității „Ștefan cel Mare”, 2013, p. 65-95.

CHIRCU, Adrian, *Probabil, orice este posibil. Observații asupra sufixului -bil în limba română actuală*, în Maria Stanciu Istrate, Daniela Răuțu (eds), *Lucrările celui de-al șaselea Simpozion Internațional de lingvistică* (București, 29-30 mai 2015), București, Editura Univers Enciclopedic Gold, [2017], p. 292-303.

CHIRCU, Adrian, *Un sufix slav vrednic de limba română: -elnic. Observații asupra dicționarului Dictiones latinæ cum valachica interpretatione*, redactat de către Teodor Corbea, în Katalin Balázs, Ioan Herbil (eds), *Dialogul slaviștilor la începutul secolului al XXI-lea*, VII, nr. 1, 2019, p. 183-193.

CHIRCU, Adrian, *De diversitate suffixorum. Observații asupra echivalării în limba română veche a substantivelor abstracte latinești derivate cu sufixul -TAS (-ITAS, -ETAS)*, în *Dictiones latinæ cum valachica interpretatione*, în *Studii și cercetări lingvistice*, LXXIII, nr. 1, 2022, p. 46-58.

- CHIRCU, Adrian, *Substantivele latinești în -tura și echivalarea lor în limba română veche. Observații asupra Dictiones latinae cum valachica interpretatione*, în *Dacoromania*, XXVI, 2021, nr. 2, p. 135-147.
- CHIVU, Gh., *Terminologie lingvistică într-un lexicon de la sfârșitul veacului al XVII-lea*, în *Idem, Limbă și cultură. Studii de istorie a limbii române literare*, București, Editura Academiei Române, 2019, p. 88-93.
- CREȚU, Gr., 1905, *Cel mai vechiu dicționar latino-românesc de Teodor Corbea (Manuscript de pe la 1700)*, extras, în *Voința Națională*, XXII, nr. 6135, p. 3-10.
- GEORGESCU, Magdalena, *Cultura lingvistică în secolul al XVIII-lea*, în Ion Gheție, Gheorghe Chivu (coord.), *Contribuții la studiul limbii române literare: secolul al XVIII-lea (1688-1780)*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2000, p. 21-90.
- GHERMAN, Mihai, *Posteritatea dicționarului lui Teodor Corbea*, în *Cercetări de lingvistică*, XXVI, nr. 1-2, 1991, p. 15-21.
- GHERMAN, Mihai, *Lexicografie și gramatică în dicționarul lui Teodor Corbea*, în *Dacoromania*, V-VI, 2000-2001, p. 161-164.
- GHERMAN, Alin-Mihai, *Cuvânt-înainte*, în Teodor Corbea, *Dictiones latinae cum valachica interpretatione*. Ediție de Alin-Mihai Gherman. Volumul I. *Studiu introductiv, note și text*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2001, p. v-xxi.
- GHERMAN, Mihai Alin, *Aspecte umaniste în cultura românească veche* București, Editura Enciclopedică, 2004.
- GHERMAN, Alin-Mihai, *Literatura română din Transilvania între preiluminism și preromantism*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2004.
- GHERMAN, A.-M., *Un umanist român: Teodor Corbea*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2010.
- GHERMAN, Alin Mihai, *Une expérience de versification: Le Psautier de Teodor Corbea (datant d'environ 1700-1710)*, în *Synergies*, 7, 2012, p. 325-339.
- GHERMAN, Mihai Alin, *Repères culturels et linguistiques en marge du dictionnaire latin-roumain de Teodor Corbea*, în *Dacoromania*, XIX, nr. 2, 2014, p. 48-59.
- GHERMAN, Alin-Mihai, *Lexicografia și istoria culturii (Cazul Dicționarului român-latin [sic!] al lui Teodor Corbea)*, în *Diacronia*, nr. 14, 2021, p. 1-9 (accesibil la: <https://www.diacronia.ro/ro/journal/issue/14/A188/ro/pdf>, consultat în: 14 decembrie 2021).
- GUȚU-ROMALO, Valeria (coord.), *Gramatica limbii române*. Volumul I. *Cuvântul – Volumul II. Enunțul*, tiraj nou, revizuit, București, Editura Academiei Române, 2008. (GALR)
- KELEMEN, B., *Cu privire la începuturile lexicografiei românești*, în *Cercetări de lingvistică*, VII, nr. 1, 1962, p. 89-92.
- MUREȘAN, Ovidiu, *Cultura în Transilvania. Cultura românilor*, în Virgil Câdea, Constantin Rezachevici, Nicolae Edroiu (coord.), *Istoria românilor*. Volumul V. *O epocă de înnoiri în spirit european (1601-1711/1716)*. Ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Editura Enciclopedică, 2012, p. 923-935.
- NAGY, Levente, *Reforma la români. Un fenomen de transfer cultural în secolele XVI-XVII*, Oradea, Editura Ratio et Revelatio, 2021.
- POPESCU-MARIN, Magdalena (coord.), *Formarea cuvintelor în limba română din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, București, Editura Academiei Române, 2007, p. 59-218.
- PRICOP, Alina-Mihaela (coord.), *Lexicografia poliglotă în secolele al XVII-lea – al XX-lea. Liste, glosare, vocabulare, dicționare, lexicoane, tezaure care conțin limba română. Bibliografie*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2017.

- PULTROVÁ, Lucie, *Latin deverbatives adjectives with the suffixes -bilis, -ilis and -tilis*, în *Acta Universitatis Carolinae, Philologica I. Graecolatina Pragensia*, XII, 2009, p. 113-124.
- RADOSAV, Doru, *Cultura românească din Transilvania în secolul al XVII-lea*, în Ioan-Aurel Pop et alii (coord.), *Istoria Transilvaniei. Volumul II. De la 1541 până la 1711*, Cluj-Napoca, Academia Română & Centrul de Studii Transilvane, 2008, p. 311-328.
- RAINER, Franz, *Adjectival suffixes: From latin to Romance*, în Michele Loporcaro (ed.), *The Encyclopedia of Romance Linguistics*, Oxford, Oxford Research Encyclopedias – Linguistics, 2021, p. 1-24 (accesibil la: <https://oxfordre.com/linguistics/display/10.1093/acrefore/9780199384655.001.0001/acrefore-9780199384655-e-690?print=pdf>, consultat în: 10 septembrie 2024).
- RĂDULESCU-SALA, Marina, *-ABIL (-abile, -abilu, -abel), -IABIL (-ibile, -ibilu, -ibel), -UBIL*, în Marina Rădulescu-Sala (coord.), *Formarea cuvintelor în limba română. Volumul IV. Sufixe. Derivarea nominală și adverbială, partea 1*, București, Editura Academiei Române, 2015, p. 3-15.
- SECHE, Mircea, *Schiță de istorie a lexicografiei române. Volumul I. De la origini până la 1880*, București, Editura Științifică, 1966.
- SMITH, Peter, *Greek and Latin Roots: for Science and the Social Sciences, Part I. Latin*, Victoria, University of Victoria, 2016.
- STRUNGARU, Diomid, *Începuturile lexicografiei române*, în *Romanoslavica*, XIII, 1966, p. 141-158.
- TIMOTIN, Emanuela, *Le roumain en deux miroirs: Les mots roumains dans deux dictionnaires bilingues du XVIIe siècle*, în Emili Casanova, Cesáreo Calvo (eds), *Actas del XXVI Congreso Internacional de Lingüística y Filología Románica – Valencia 2010. Volumen VII. Sección 11: Filología y lingüística de los textos y de los diccionarios de las lenguas románicas. Variaciones diastemáticas en época antigua; Sección 16: Historia de la lingüística y de la filología románicas*, Berlin-Boston, Walter de Gruyter GmbH, 2013, p. 4351-4359.

c) dicționare:

- ***, *Dictionarium valachico-latinum. Primul dicționar al limbii române*. Studiu introductiv, ediție, indici și glosar de Gh. Chivu, București, Editura Academiei Române, 2008. **(DVL)**.
- GUȚU, Gheorghe, *Dicționar latin-român*, ediția a III-a, București, Editura Humanitas, 2023. **(DL-R)**.
- ***, *Il „Lexicon Marsilianum”, dizionario latino-romeno-ungherese del sec. XVII*. Ediție de Carlo Tagliavini, București, Editura Cultura Națională, 1930. **(LM)**.
- MAIOR, Grigore, *Institutiones Linguae Valachicae – Lexicon Compendiarium Latino-Valachicum*. Ediție de Alin-Mihai Gherman. Volumele I-II, Alba Iulia, Universitatea „1 Decembrie 1918”, 2001. **(LCLV)**.
- SZENCI MOLNAR, Albert, *(Dictionarvm latinovngaricvm opus novum et hactenus nvsqvam editvm; Item vice versa: dictionarivm vngaricolatinvm, in quo prater dictionvm vngaricvm interpretationem latinam*, Noribergae, Procurante Elia Hyterro Germano, 1604 (Ediție anastatică ulterioară, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1990). **(DLU)**.